

Hejna, Antonín

**Drobná opevněná sídla v Čechách a jejich místo v sídlištním vývoji
10.-13. století**

Archaeologia historica. 1978, vol. 3, iss. [1], pp. 75-82

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139214>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20240829

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Drobná opevněná sídla v Čechách a jejich místo v sídlištním vývoji 10.–13. století

ANTONÍN HEJNA

Archeologický výzkum venkovských opevněných sídel přemyslovského období v Čechách a interpretace jeho výsledků je teprve v začátcích. Přináší však již v současné době poznatky, které opravují nebo doplňují starší poznatky a názory, nebo jsou zcela nové a otvírají hlubší pohled do problematiky geneze opevněných sídel v období mezi dobou hradištní a nástupem vrcholného feudalismu. Stručný přehled o problematice studia drobných opevněných sídel tohoto období byl publikován nedávno (Hejna, 1976), stejně jako informativní pohled na výsledky jejich výzkumu v letech 1965—1975 (Hejna, 1977). Ve starších pracích, věnovaných této problematice, nebo se jí dotýkajících, byly vyslovovány názory jen zcela obecné (Novotný, 1928, s. 167 n., 977 n.; Wirth 1955), někdy i nesprávné (Vogt, 1938), nebo hypotetické, založené na dedukcích z jiných stavebních památek té doby, zvláště staveb sakrálních (Birnbau, 1929). Již tyto práce zřetelně ukazovaly na nutnost archeologického výzkumu lokalit, jež v daných souvislostech přicházely v úvahu, jak na to ostatně ve svých pracích poukazovali L. Niederle (1925) a J. L. Píč (1892, 1909).

Pokrok ve studiu této problematiky z širšího hlediska společenského vývoje přinesly v posledních letech práce Zd. Fialy (1965), R. Nového (1972) a Zd. Boháče (1969), tato zaměřená na oblast středního Povltaví, které sledovaly na podkladě písemných pramenů proces feudalizace v průběhu 11. a 12. století a naznačovaly, že ve 12. století byly vytvořeny společenské podmínky pro vznik samostatných sídel formující se šlechty. Stejný pokrok z hlediska nejen historického, ale rovnoměrně založeného na interpretaci dosavadních archeologických dat a pramenů, přinesla práce R. Turka (1957, 1963) a stejně tak i práce M. Štěpánka (1965), zaměřené spíše na sídlištní problematiku Čech v celém období hradištním a jen okrajově se dotýkající otázky drobných venkovských sídel a jejich předpokládané existence, nejdříve na samém sklonku doby hradištní.

Značně perspektivní se ukázala cesta, kterou svými pracemi nastoupili V. Birnbau (1929) a V. Richter (1936). Navázal na ni svými pracemi V. Mencl (1959, 1965), A. Merhautová (1971) a konečně D. Menclová (1972—1973). Všechny tyto práce vycházely především ze stavebního a uměleckého rozboru sakrálních architektur, dosud více či méně zachovalých, zvláště tribunových kostelů a jejich autoři došli k téměř shodnému názoru, že v Čechách byly od sklonku 11. století zakládány knížecí, případně biskupské samostatné, na hradištích nezávislé dvorce-kurie, vázané na vlastnické tribunové kostely centrální či podélné, později pak, v průběhu 12. století i dvorce významných představitelů vznikající šlechty, jež lze považovat za první a nejstarší stavební útvary samostatných sídel. Jejich základní osnovu — funkční i stavební — tvořil tribunový kostel,

sídelní objekt a vnější opevnění, kromě nich předpokládají V. Mencl i D. Menclová hospodářské příslušenství. Tyto dvorce byly situovány na okraji nebo uprostřed vsi a jejich stavební konstrukce, s výjimkou kostela, nebyla až do počátku 13. století kamenná. Sálový nebo věžový sídelní objekt byl s tribunou kostela spojen v rovině 1. patra dřevěným můstkem. Ve vzácných případech, např. ve Švihově, byl obytný objekt spojen přímo s kostelem (Merhautová, 1971, s. 333, s odvoláním na Doubravku u Plzně; Menclová, 1972-1973). V. Mencl vycházel ve svých pracích z rozboru stojících sakrálních architektur — tribunových kostelů a z jejich existence, v konfrontaci s psanými prameny dedukoval počátky samostatných sídel-dvorců, zprvu knížecích a biskupských, později také velmožských. A. Merhautová, stejně jako D. Menclová se mohly ve svých pracích alespoň zčásti opřít o první poznatky, které mezitím přinášel archeologický výzkum některých lokalit. Z hlediska tématu této práce je třeba uvést, že A. Merhautová (1971, s. 11 n.) považuje české rotundy prvotně za soukromé panské kaple, navazující stavebně na rotundy velkomoravské a odtud na centrály adriatické oblasti, kde tvořily tyto sakrální stavby již v době předkarolinské součást velmožského sídla. Existenci pohřebišť u rotund v Čechách považuje za jev pozdější — dodatečný.

Archeologický přístup k dané problematice byl determinován jednak přibývajícím poznatkem z výzkumu tvrzí — venkovských sídel z období vrcholného a pozdního středověku, jednak studiem a výzkumem hradišť staršího přemyslovského období v Čechách, se zřetelem k současné situaci opevněných sídelních forem v širší západoslovanské oblasti (Šolle, 1966; Hejna, 1972). Hradiště přemyslovských Čech, z nichž některá měla původ starší, plnila především správní funkci, ačkoliv u některých nelze vyloučit spíše funkci vojenskou-strážní. Určitou představu o jejich opevnění, vnitřním uspořádání a stavebním vybavení nám dávají výsledky výzkumů. Menší samostatné opevněné sídelní formy, jež můžeme označit jako velmožské dvorce, dobou své existence současně hradištním Přemyslovců a založené ve vztahu k nim jako soukromá sídla správců knížecích hradů, dokládají jednak psané prameny (Nový, 1972), jednak, dosud jen výjimečně, jejich odkryté relikty, jako např. ve Staré Plzni (Horák, 1908 až 1909). Ve všech známých případech byl součástí těchto velmožských dvorců sakrální objekt, nepochybně vlastnický. V tom můžeme vidět pokračování starší domácí tradice, jejíž počátek naznačují nebo přímo ukazují velkomoravské dvorce, situované u hradiště v Mikulčicích nebo na hradišti Pohansku, na lokalitě Ducové i na jiných místech (Dostál, 1970; Ruttkay, 1971, 1972).

Na sklonku 12. a více však v průběhu 13. století jsou v našich zemích zakládány hrady a tvrze jako charakteristické stavební útvary opevněných sídel vrcholného středověku, nikoliv již jen v majetku panovníka nebo biskupa, ale také postupně častěji v majetku představitelů významnějších velmožských rodů. Jejich stavební podoba, většinou kamenná, byla a je vesměs považována za projev a doklad vnějších vlivů i podnětů.

Vezmeme-li v úvahu existenci dosud známých sídelních útvarů doby hradištní a existenci sídelních útvarů vrcholného středověku, lze právem položit otázku, kde a jakými stavebními formami se začal v našich zemích projevovat proces feudalizace nadřazené vrstvy, sahající svými počátky hlouběji do doby hradištní a na druhé straně, které z domácích tradic se podílely kvalitativně i kvantitativně na formaci opevněných sídel vrcholného středověku. Právem bylo možno předpokládat, že k řešení těchto otázek může přispět archeologický výzkum drobných venkovských sídel doby přemyslovské.

Základní představě jednoduchého venkovského sídla-dvorce odpovídá dosud nejlépe situace zachycená výzkumem ve Vroutku u Podbořan, o. Louny.

Západně od dochovaného tribunového kostela sv. Jakuba z doby před r. 1227 (Merhautová, 1971, s. 357, kde i prameny a další literatura) bylo zachyceno torzo obdélné obytné stavby současné s kostelem. Stavební komplex byl situován na okraji mírně zvýšené ostrožny nad údolím potoka. Jeho opevnění, případně další objekty, nebyly zjištěny. Na východní straně kostela bylo prokázáno starší pohřebiště, datované esovitou záušnicí z bronzového drátu o větším průměru. Situace obytné stavby a vchodu na věžní emporu i nevelká vzdálenost obou objektů ukazují věrohodně, že obě stavby byly spojeny ve výši 1. patra můstkem.

Složitéjší a starobylejší příklad venkovského opevněného sídla-dvorce přinesl výzkum na Chvojně, k. o. Jírovice, o. Benešov (Hejna, 1971, s. 47). Charakterizuje ho především velký rozsah areálu opevněného valem a příkopem, jeho dvojdílnost, situace stavebního komplexu sídla na vnitřní oddělené ploše, vztah obytné stavby k dochovanému tribunovému kostelu sv. Filipa a Jakuba, stáří a charakter nálezů. Sídlo na Chvojně dává dosud nejlepší představu o dvorcích vznikajícím pravděpodobně již na sklonku 12. století a vycházejícím svými základními situačními i stavebními znaky z domácí tradice. Do vymezené temenné plochy značně rozsáhlého opevněného areálu je nejprve situována velká dvou-až třídílná stavba s obytnou funkcí, s konstrukcí částečně kamennou, bez použití malty, obklopená na jižní a západní straně četnými objekty vesměs zahloubenými, s nosnou kúlovou konstrukcí. V 1. třetině 13. století je východně od obytné stavby vybudován tribunový kostel, nejisto zda na místě starší sakrální stavby, jehož založením byla dovršena celková stavební formace sídla. Nelze vyloučit, že západní mohutná a mírně odsazená část kostela měla kromě funkce tribuny i funkci obytnou (Menclová, 1972—1973, s. 273), jak bylo obvyklé u kostelů bavorských. Sídlo na Chvojně zaniklo v průběhu 1. poloviny 14. století, zřejmě v souvislosti se založením hradu Kožlí (Menclová, 1972—1973). Kostel trval dále jako farní pro okolní vsi.

Nejúplnější představu o situační a stavební formaci venkovského sídla přemyslovského období poskytuje až dosud Týnec nad Sázavou, o. Benešov u Prahy, jednak svými dochovanými stavbami, jednak objekty a situací zjištěnou výzkumem. Díky jemu bylo možno na tomto místě zachytit sídlištní vývoj od prvopočátku až do pozdního středověku. Nejstarším stavebním dokladem je dochovaná rotunda nejistého zasvěcení, datovaná do sklonku 11. nebo do 1. poloviny 12. století (Menclová, 1965; Merhautová, 1971, s. 345). Ve vztahu k ní bylo řadové kostrové pohřebiště, rozkládající se na ploše od jihovýchodu k jihozápadu od rotundy, datované podle esovitých záušnic, dílem plátovaných stříbrem, dílem bronzových, do doby od poloviny 11. do sklonku 12. století. Do 12. století lze zařadit objekt s kúlovou konstrukcí, situovaný severně od rotundy. Západně od rotundy byla výzkumem zachycena sídlištní plocha se stopami kúlových objektů, dokládajících osídlení na tomto místě od 11. do poloviny 13. století. Rotunda s pohřebištěm, přilehlým sídlištěm na západní straně a s kúlovým objektem na straně severní, který měl zřejmě funkci obytnou, představují a dokládají 1. fázi, časově zahrnující 2. polovinu 11. a 12. století.

Na místě severního objektu s kúlovou konstrukcí byl vybudován kolem roku 1200 kamenný objekt—palác na obdélném půdorysu 10 x 20 m, rozdělený dvěma příčkami do tří prostor, z nichž střední měla funkci vstupní síně, přístupné portálem od severu. Ve stejné době byla budována při západní stěně rotundy hranolová věž, se schodištěm do přízemí v síle zdi a s původním vstupem v úrovni 1. patra, korespondujícím svou situací se západní stranou paláce. Tak vzniká nový stavební komplex kamenného sídla, které je opevněno na vymezeném, téměř kruhovém areálu o průměru S—J cca 50 m příkopem a palisádou

zakotvenou na jeho vnitřní hraně. Současně se založením příkopu zaniká pohřebiště, čímž zřejmě dochází i ke změně dosavadní funkce sakrální stavby, která se stává v nově vzniklém stavebním komplexu sídla vlastnickým kostelem. Lze říci, že kolem roku 1200 dochází v Týnci ke kvalitativní změně, jejímž výsledkem je vznik sídla s náročnou kamennou výstavbou, zahrnující složku obytnou, sakrální i obrannou včetně vnějšího opevnění palisádou a příkopem. Je nepochybné, že tato změna, během níž se starší sídlištní útvar mění ve skutečný románský hrádek, je odrazem určité fáze sídlištního vývoje v krajině na dolním toku Sázavy a zároveň odrazem a dokladem změn, k nimž docházelo ve společenské struktuře, ve formaci nadřazené vrstvy velmožů a v upevňování jejího mocenského postavení.

Monumentální podoba sídla v Týnci i existence rotundy jako jeho součástí nevylučuje možnost, naznačenou Z. Boháčem s odvoláním na V. Mencla, že právě zde byl jeden z knížecích dvorců, jejichž existenci na základě rozboru sakrálních staveb V. Mencl předpokládá již od 11. století. Tento názor lze přijmout jako věrohodnou hypotézu. V případě Týnce je však důležitá skutečnost, bezpečně zachycená výzkumem, že kamennému komplexu sídla z doby kolem roku 1200 předcházela sídlištní útvar, jehož součástí byla sakrální stavba s kostrovým pohřebištěm a se sídlištními objekty, datovanými podle nálezů do doby od 2. poloviny 11. do konce 12. století. Uspořádání sídlištního komplexu nejstarší fáze v Týnci ukazuje řadu shodných znaků se současnými hradišti, což samo o sobě dovoluje alespoň hypoteticky vzít tuto možnost v úvahu. Rozhodně však předcházela založení sídla v Týnci sídelní útvar mimořádného významu, jehož existenci můžeme právem uvést v souvislost s osidlováním krajiny v dolním Posázaví, uskutečňovaným v 10. a 11. století (Sláma, 1967), konkrétněji pak ve velmi pravděpodobnou souvislost s tzv. václavickým—vladislavským újezdem, uváděným ve 12. století (Boháč, 1969).

Podobnou situaci a podobný sídlištní i stavební vývoj, ve stavu ovšem mnohem fragmentárnějším, zachytil výzkum v areálu dosud dochované tvrze ve Volyni, o Strakonice i v areálu hradu ve Strakonících. Na obou lokalitách bylo kostrové pohřebiště, doložené nálezy esovitých záušnic, dokladem nejstarší fáze osídlení spolu s náznaky sakrálních staveb i s jinými nálezy z doby před rokem 1200. V průběhu 1. poloviny 13. století došlo na obou lokalitách ke změně, byly budovány objekty sídla, časově shodné se zánikem pohřebišť, což opět dokládá kvalitativní změnu předchozího stavu a zároveň počátek nové fáze, v níž se nově založené sídlo postupně vyvíjelo v hrad, jako tomu bylo ve Strakonících, nebo ve středověkou tvrz, jak se stalo ve Volyni. Na obou místech byl vznik opevněných sídel z 1. poloviny 13. století pokračováním, kvalitativně odlišnou fází staršího sídlištního vývoje, jehož význam dosud neznáme, byl však zároveň podmíněn celkovým sídlištním vývojem v širším regionu s hlubšími kořeny ve starší a střední době hradištní, jak je zachytil ve své práci B. Dubcký (1949) a jak ukázal ve své studii J. Sláma (1967).

Dosavadní výzkumy venkovských sídel doby přemyslovské v Čechách potvrdily existenci těchto sídel u tribunových kostelů (Chvojen, Týnec, Vroutek, pravděpodobně Strakonice). Při tom však nelze vyloučit existenci takových sídel—dvorců, jejichž součástí nebyl, alespoň od prvopočátku, tribunový kostel. Tuto možnost naznačuje nejstarší fáze sídla na Chvojně. Výzkum prokázal v řadě případů — v Týnci, Vroutku, Volyni a Strakonících — existenci pohřebišť v areálu pozdějšího sídla, což může být dokladem jistého významu místa ještě před tím, než došlo ke kvalitativní změně funkce lokality v opevněné sídlo. Výzkum rovněž ukázal, že k této změně dochází obvykle kolem roku 1200, nejpozději na počátku, tj. v 1. třetině 13. století. Před tímto přelomem charakteri-

zuje danou lokalitu pohřebiště s kostelem buď dochovaným nebo předpokládaným podle zjištěných stavebních reliktnů, tj. s kostelem starším než pozdější sídlo, jehož původní funkce se později kvalitativně mění založením sídla. Tuto genezi zachytil nejlépe výzkum v Týnci a s jistou pravděpodobností i výzkum ve Strakonících.

Výzkum opevněných venkovských sídel většinou prokázal nejen starší osídlení na místě pozdějšího sídla (Týnec, Volyně, Strakonice), ale zároveň existenci či těchto sídel v regionech se starším osídlením, s prokazatelným sídlištním zázámím (Smetánka—Škabrada, 1977).

Dosud zjištěná venkovská sídla doby přemyslovské, doložená vesměs obytnými objekty u tribunových kostelů, byla budována a plnila svoji funkci v období podmiňujícím jejich vznik i existenci. Později, od sklonku 13. a ve 14. století, buď zanikala, někdy v souvislosti se založením hradu v blízkém okolí, jak ukázala situace zjištěná na Chvojně ve vztahu ke hradu Kožlí, nebo změnou majetnických vztahů, např. ve Vroutku, nebo se měnila ve tvrz či hrad vrcholného středověku, jak ukazuje příklad Volyně, Strakonice a Týnce.

Uvedené příklady venkovských sídel přemyslovského období neodpovídají souhrnem svých znaků jednotné představě dvorce svázaného s tribunovým kostelem. Zjišťujeme mezi nimi útvary blízké hradištím, charakterizované značným rozsahem vnějšího areálu, jiné útvary zcela drobné a prosté svojí výstavbou i útvary navazující na starší sídlištní fázi daného místa a dosahující monumentální výstavbou náročné podoby románského hradu. Této diferencovanosti vnější podoby odpovídají pak i mladší venkovská sídla, vznikající v průběhu 13. a 14. století na kruhovém nebo čtyřbokém areálu, se zástavbou obvodovou nebo centrální, se sálovým nebo věžovým sídelním objektem. Základně však tyto útvary mladších sídel-tvrzí charakterizuje absence sakrální stavby, od 2. poloviny 13. století zjistitelná a v jejich stavební podobě a formaci přibývajících závislost na náročnějších architekturách hradů (Radová, 1972, 1977).

Literatura

- Birnbaum, V., 1929: Románské emporové kostely v Čechách. Sborník K. B. Mádl. Praha, s. 49 n.
- Boháč, Zd., 1969: Dějiny osídlení středního Povltaví podle písemných pramenů. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, 10, s. 109–146.
- Dostál, B., 1970: K otázce velmožských dvorců u Slovanů. PA, 61, s. 270–279.
- Dubský, B., 1949: Pravěk jižních Čech. Blatná.
- Fiala, Zd., 1965: Přemyslovské Čechy. Praha.
- Hejna, A., 1971: Opevněné sídliště a dvorec s kostelem na lokalitě Chvojen, k. o. Jírovice, okres Benešov u Prahy. Zaniklé středověké vesnice v ČSSR 1. Uherské Hradiště, s. 47–58.
- Hejna, A., 1972: Zu den Anfängen der Fürsten- und Herrensitze im westslawischen Raum. VPS, 7, s. 49–76.
- Hejna, A., 1976: Venkovská opevněná sídla 10.–13. století v Čechách. AR, s. 279–290.
- Hejna, A., 1977: Opevněná venkovská sídla doby přemyslovské v Čechách. Výsledky archeologického výzkumu z období 1965–1975. Archaeologia historica, 2, s. 69–79.
- Horák, B., 1908–1909: Hradiště Plzeňské. PA, 22, s. 437–448; PA, 23, s. 161–166.
- Mencl, V., 1959: Architektura předrománských Čech. Umění, 7, s. 4 n.
- Mencl, V., 1965: Panské tribuny v naší románské architektuře. Umění, 13, s. 29–62.
- Menclová, D., 1972–1973: eské hrady. I, II. Praha.
- Merhautová, A., 1971: Rané středověká architektura v Čechách. Praha.
- Niederle, L., 1925: Slovanské starožitnosti. III-2. Praha, s. 607–640.

- Novotný, V., 1928: *České dějiny*. I–3. Praha, s. 14 n.
- Nový, R., 1972: *Přemyslovský stát 11. a 12. století*. Praha.
- Píč, J. L., 1892: *Archeologický výzkum ve středních Čechách*, Praha.
- Píč, J. L., 1909: *Starožitnosti země České*. III–1. Praha.
- Radová, M., 1972: *Architektura románská*. Praha.
- Radová, M., 1977: *Románské stavitelství*. Praha.
- Richter, V., 1936: O účelu československých rotund. *ČCH*, 42, s. 263 n.
- Ruttkay, A., 1971: Druhá fáza kostolného cintorína v Kostolci pri Dučovom. Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů. *Sborník Muzea Uherské Hradiště*, s. 29–48.
- Ruttkay, A., 1972: Výskum včasnostredovekého opevneného sídla v Dučovom, okr. Trnava. *AR*, 24, s. 130–139.
- Sláma, J., 1967: Příspěvek k vnitřní kolonizaci raně středověkých Čech. *AR*, 19, s. 433–445.
- Smetánka, Z.–Škabrada, J., 1977: Osídlení. In: Radová, M.: *Románské stavitelství*. Praha, s. 11–17.
- Solle, M., 1966: Zur gesellschaftlich-geschichtlichen Entwicklung der westslawischen Burgwälle nach archäologischer Forschung. *VPS*, 6, s. 115 n.
- Štěpánek, M., 1965: *Opevněná sídliště 8.–12. století ve střední Evropě*. Praha.
- Turek, R., 1957: *Die frühmittelalterlichen Stämmegebiete in Böhmen*. Praha.
- Turek, R., 1963: *Čechy na úsvitě dějin*. Praha.
- Vogt, C., 1938: *Die Burg in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*. Liberec–Leipzig.
- Wirth, Zd., 1955: *Státní hrady a zámky*. Praha.

Kleine befestigte Herrensitze in Böhmen und ihre Stelle im Siedlungsprozess des 10.–13. Jahrhunderts

In den letzten zehn Jahren wird in Böhmen der Problematik der kleinen befestigten Herrensitze (*curiae, curtis*) der Přemyslidenzeit grössere Aufmerksamkeit gewidmet. Die archäologische Grabung mit dem bisherigen Ergebnissen und mit deren Auswertung bringt neue Erkenntnisse, welche die älteren Ansichten und Meinungen ergänzen.

In letzter Zeit wurde schon eine informative Nachricht über die Forschungsproblematik dieser Herrensitze wie auch über die Ergebnisse der Grabungen in den J. 1965–1975 publiziert (Hejna, 1976, 1977). Diese Arbeit handelt über die Beziehung der Herrensitze zu den Siedlungen und über ihre Bedeutung im Siedlungsprozess zur Zeit der Přemysliden, d. h. bis zum Ende des 13. Jh.

Die Entstehung der kleinen Herrensitze steht in engstem Zusammenhang mit der Formation der feudalen Herrensicht, über die uns mehrere Schriftquellen des 11.–12. Jh. Nachricht geben. Diese rein historische Problematik wurde neuerdings in Arbeiten von Zd. Fiala (1965), R. Nový (1972) und Zd. Boháč (1969) behandelt. Archäologisch – im Rahmen der slawischen Burgwälle – widmen dieser Problematik R. Turek (1959), M. Štěpánek (1965) und M. Solle (1966) eine gewisse Aufmerksamkeit. Sehr perspektiv zeigt sich in der letzten Zeit das kunsthistorische Studium, repräsentiert in Arbeiten von V. Mencl (1959, 1965), D. Menclová (1972–1973) wie auch A. Merhautová (1971). Die kunsthistorische Forschung gründet sich auf die Existenz der sog. Eigen- oder Emporenkirchen, die sich als Baurelikte der ursprünglichen Herrensitze betrachtet und in die Zeit des 11.–13. Jh. datiert. Als ältere Beispiele dieser selbständigen, befestigten Herrensitze aus Böhmen, zu denen eine Eigenkirche gehörte, können wir Bílina (für das 11. Jh. schriftlich erwähnt) und den Herrensitz in Alt Plzeň aus dem 12. Jh. (der archäologisch festgestellt wurde) mit Recht anführen. Sehr wahrscheinlich müssen wir hier mit den Einflüssen der älteren einheimischen Tradition rechnen, deren Spuren und Anfänge uns die grossmährischen Herrenhöfe von Mikulčice, Pohansko und von Ducové zeigen (Dostál, 1970; Ruttkay, 1971, 1972).

Die jüngste archäologische Forschung bezüglich der kleinen Herrensitze der Přemyslidenzeit in Böhmen hat sich auf solche Lokalitäten orientiert, wo eine romanische Eigenkirche als Baurelikt des ursprünglichen Herrensitzes erhalten geblieben ist, obwohl wir nicht ausschliessen können, dass nicht jeder Herrensitz in seiner Baugestaltung unbedingt eine Eigenkirche gehabt haben musste.

Als einfachste Bauform eines kleinen Herrensitzes wird ein Wohngebäude unmittelbar einer Eigenkirche, mitten oder am Rande eines Dorfes vermutet. Für diese einfachste Form können wir als Beispiel die Lokalität Vroutek, Bez. Louny, nennen wo Reste eines steingemauerten Wohngebäudes nordwestlich der Emporekirche freigelegt wurden. Die Situation auf der Lokalität hat es leider nicht erlaubt, die ganze Anlage mit Relikten anderer Bauten und mit Spuren der ursprünglichen Befestigung abzudecken. Dieser Herrensitz wird mit Recht in die erste Hälfte des 13. Jh. datiert.

Eine kompliziertere wie auch ältere Situation und Baugestaltung eines Herrensitzes wurde in Chvojen, Bez. Benešov, bei Prag festgestellt. Diese Lokalität ist durch eine ziemlich grosse, mit Wall und Graben befestigte zweiteilige Anlage, die sehr an einen kleineren Burgwall erinnert, charakterisiert. Auf der inneren, höchstgelegenen Fläche steht bis jetzt eine kleine romanische Kirche, in deren relativ grossem und massivem Westbau ursprünglich eine Empore war. Es ist aber ganz gut möglich, dass dieser Westbau der Kirche im 13. Jh. auch als Wohngebäude des Herrensitzes während der jüngeren Siedlungsphase diente. Nicht weit westlich der Kirche hat die archäologische Grabung die Baurelikte eines grossen rechteckigen, zwei- oder dreiteiligen Wohngebäudes entdeckt. Dieses Wohnhaus, dessen Reste teilweise Steinkonstruktion zeigen, hat zur ersten Siedlungsphase gehört und wurde in die zweite Hälfte des 12. Jh. datiert. An der westlichen und südlichen Seite dieses Gebäudes wurden mehrere Relikte leichtgebauter, teilweise eingetiefter Objekte mit Pfostenkonstruktion freigelegt, die ebenfalls zur älteren Siedlungsphase gehören. Alle diese Objekte waren im Innenareal konzentriert, wobei die Aussenfläche nur geringe Spuren einer Siedlungsschicht zeigte.

Der Herrensitz von Chvojen hatte zwei Siedlungs- und Bauphasen. Zur ersten gehört die ganze befestigte Anlage mit dem Hauptgebäude und mit Pfostenobjekten im Innenareal, die zweite Phase repräsentiert die Kirche mit dem Westbau, wobei das Wohngebäude westlich der Kirche und die meisten Pfostenobjekte weiterbenützt wurden. Die Dorfsiedlung, zu der dieser Herrensitz gehörte, können wir mit Recht am südöstlichen Hang der Anhöhe vermuten. Einige Baureste sind bis jetzt im Terrain sichtbar. Während der ersten Hälfte des 14. Jh. kam es zu einer wesentlichen Änderung. Durch den Ausbau der Burg Kožlí wurde die Besiedlung des Herrenhofes aufgehoben und seine Funktion hat dann die neue Burg übernommen. Nur die Kirche mit einem neuen Pfarrhaus hat diese Änderung überlebt.

Noch aussagender ist die neu entdeckte Situation in Týnec nad Sázavou, Bez. Benešov, weit von Chvojen. Als Baurelikte eines ursprünglichen Herrensitzes stehen hier bis heute eine Rotunde und bei deren Nordwestseite ein quadratischer, etwas jüngerer Turm. Die erste Besiedlungsphase dieser Anlage dokumentiert die Rotunde und das südlich und südöstlich freigelegte Skelettgräberfeld, das durch Silber- und Bronzeohrringe in das 11. und 12. Jh. datiert ist. Zur ersten Phase gehört auch die Siedlung, deren Spuren – Relikte der Pfostenbauten – an der West- und Nordseite der Rotunde festgestellt wurden. Der Gesamtcharakter dieser ältesten Besiedlung erinnert an kleine Burgwallanlage.

Um 1200 kam es zu einer grundsätzlichen Änderung, die wir als eine qualitative Änderung der bisherigen Situation ansehen müssen. An der Nordseite der Anlage wurde ein grosses Wohngebäude aus Granitaquadern mit drei Räumen und mit viereckigem Grundriss ausgebaut, und an der Nordwestseite der Rotunde wurde dann ein quadratischer Turm errichtet. Diese drei Bauten, die ältere Rotunde, der Wohnbau und Turm, bildeten einen architektonischen Komplex, den wir als eine kleine romanische Burg bezeichnen können. Dieser Herrensitz in der Form einer Burg wurde in derselben Zeit mit einem Rundgraben und einer Palisade befestigt, wobei die Gründung dieser Befestigung zeitlich mit der Aufhebung des Gräberfeldes in Zusam-

menhang steht. Um 1200 ist also in Týnec nad Sázavou ein Herrnsitz in ungewöhnlich monumentaler Form entstanden, der dann im 13. Jh. in dieser Gestalt existierte und erst im 14. Jh. in eine hochgotische Burg umgewandelt wurde.

Eine ganz ähnliche Situation wie auch entsprechende Entwicklungsphasen, die wir Dank der Grabung in Týnec so klar kennengelernt haben, zeigt uns das Ergebnis der Grabung in Volyně Bez. Strakonice, und auch in Strakonice in Südböhmen. Auch hier dokumentiert das durch Funde von Bronzeohrringen in die jüngere Burgwallzeit datierte Gräberfeld die erste Phase, mit gewissen Baurelikten, die wir als Reste der Kirchenbauten ansehen können. Mit Recht können wir für diese Phase auch eine Siedlung voraussetzen. Um 1200 oder während der ersten Hälfte des 13. Jh. stellen wir eine qualitative Siedlungsänderung fest, die zum Ausbau eines Herrnsitzes in form einer Feste oder einer Burg führte und die dann neue Funktion durch das ganze Mittelalter hindurch fortbestand.

Alle bis jetzt freigelegten und erforschten Lokalitäten der Herrnsitze aus der Zeit Přemysliden können wir entweder als Fortsetzung, als eine qualitativ neue Phase der älteren Entwicklung oder als neu, der gesellschaftlichen Situation entsprechende Gründungen beurteilen. In beiden Fällen kann man mit Recht nicht nur funktionell, sondern auch baugeschichtlich mit älteren heimischen Traditionen rechnen, wobei aber ausnahmsweise auch Einflüsse des west- oder südeuropäischen Burgenbaues an der Baugestaltung des Herrnsitzes mitgewirkt haben konnten, wie es der Baukomplex der Steinbauten in Týnec nad Sázavou zeigt.